

Микола Примуш

Донецький національний університет

Юрій Коваль

Донецький національний університет

ВПЛИВ ТРАДИЦІЇ НА ХАРАКТЕР ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗГЛЯДУ ІНСТИТУТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ І ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

Аналізується вплив традиції, історико-політичного досвіду країн Центрально-Східної Європи на вектори трансформації інституту глави держави. З'ясовано, що різноманітні модифікації інституту глави держави є наслідком того, що політичні системи країн Центрально-Східної та Латинської Америки у найбільш важливі періоди суспільно-державного розвитку змінюються під впливом цілої низки чинників, які поєднують у собі як конституційно-правові характеристики, так й ознаки національної політичної культури, історії держави, її ментальних, звичаєвих складових.

Ключові слова: інститут глави держави, політична модернізація, системна трансформація, перехідне суспільство, політична традиція, посткомунізм.

Prymusz Mikołaj, Kowal Jerzy. Wpływ tradycji na charakter modernizacji politycznej, w kontekście analizy kształtu instytucji głowy państwa krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej.

Autorzy analizują wpływ tradycji, doświadczenia historyczno-politycznego państw Europy Środkowo-Wschodniej na kierunek transformacji instytucji głowy państwa. Wykazują, że rozmaite modyfikacje instytucji głowy państwa są skutkiem tego, że systemy polityczne krajów Europy Środkowo-Wschodniej i Ameryki Łacińskiej w najważniejszych okresach społeczno-politycznego rozwoju zmieniały się pod wpływem szeregu czynników o charakterze konstytucyjno-prawnym, polityczno-narodowym, historycznym, zwyczajowym.

Słowa kluczowe: instytucja głowy państwa, modernizacja polityczna, transformacja systemowa, społeczeństwo przejściowego typu, tradycja polityczna, postkomunizm.

Примуш Николай, Коваль Юрий. Влияние традиции на характер политической модернизации в контексте рассмотрения института главы государства стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки.

Анализируется влияние традиции, историко-политического опыта стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки на векторы трансформации института главы государства. Определено, что различные модификации института главы государства являются последствием того, что политические системы стран Центрально-Восточной Европы и Латинской Америки в наиболее важные периоды общественно-государственного развития изменяются под воздействием ряда факторов, которые объединяют в себе как конституционно-правовые характеристики, так и признаки национально-политической культуры, истории государства, его ментальных составляющих.

Ключевые слова: институт главы государства, политическая модернизация, системная трансформация, переходное общество, политическая традиция, посткоммунизм.

Primush Nikolay, Koval Yuriy. The Influence of Tradition on the Character of Political Modernization in the Context of Chief Magistrate Institution of Central-Eastern Europe & Latin America Countries Analysis.

The influence of tradition, historical & political experience of Central-Eastern Europe & Latin America countries on the transformation vector of Chief Magistrate institution is highlighted in the article. It is defined that various modifications of Chief Magistrate institution are a sequence to the political systems Central-Eastern Europe & Latin America countries in most essential periods of socially-state development are changed under the influence of different factors, that unite in itself both constitutionally-legal descriptions & signs of national-political culture, the state history, its mental constituents.

Key words: Chief Magistrate Institution, political modernization, system transformation, transition society, political tradition, post-communism.

Минуле століття позначилося поступовим посиленням модернізаційних процесів у більшості країн світу, які належать до групи традиційних соціумів та суспільств перехідного типу. Ці процеси характеризувалися у ХХ столітті та характеризуються на початку

XXI століття надзвичайною розмаїтістю, багатовекторністю та суперечливістю, нерівномірністю змін в економіці, політиці, культурі, соціальних відносинах. Тому більшість вчених визначає ці системні трансформації як вияви неорганічної модернізації. Неорганічна (навздогінна) модернізація виявляється через значну поляризацію різних елементів суспільного розвитку. Одні з них можуть «забігати» далеко вперед і навіть відповідати рівню тотожних їм структур, норм, цінностей у передових країнах. Інші – або відстають від них, або й зовсім відсутні.

Аналіз специфіки перебігу процесів неорганічної модернізації є предметом досліджень концепцій політичної модернізації – одного з найвпливовіших напрямків сучасної політичної науки, який почав розвиватися у другій половині минулого століття. У останні десятиріччя відбувся докорінний перегляд методологічного інструментарію досліджень політичного розвитку та модернізації: науковці відходять від лінійного сприйняття процесів модернізації, надаючи перевагу синергетичному осмисленню окресленої проблематики. Отже, все більша дослідницька увага приділяється таким факторам політичної модернізації, що мають суттєвий вплив на політичну самоідентифікацію посттоталітарних країн, як специфічний спосіб життя, особливості етнічного та конфесійного складу населення, національні традиції і звичаї.

Для країн Центральної і Східної Європи вплив інституціалізованих моделей глави держави на перебіг та результати системних перетворень є особливо важливим. Політичні традиції у цих країнах спираються переважно на патерналістські та авторитарні настрої як політичної еліти, так і пересічних громадян. Отже, при визначенні впливу політичних традицій на формування інституту глави держави за умов розгортання модернізаційних і постмодернізаційних процесів варто враховувати сформульовані російським дослідником О. Воскресенським наступні закономірності:

- наявність різних типів суспільств (західного і незахідного, де серед незахідних існує особливий підтип східного суспільства);

- наявність різних видів і моделей демократії (не лише європейської або американської, але й незахідної);

- наявність культурної та соціально-психологічної специфіки, пов'язаної з особливостями політичної культури, національної психології і національного характеру, національних традицій;

- наявність «інших», незахідних політичних систем і політичних культур, які «не кращі» і «не гірші», а принципово «інші» і, вірогідно, мають більші адаптивні можливості для вирішення політичних проблем специфічних суспільств незахідного типу [1, с. 164].

Отже, специфікою інституційного політичного розвитку багатьох країн перехідного типу, які перебувають у процесі модернізації, постає поєднання ознак формальної демократії (у тому числі й конституційне закріплення виборного характеру формування інституту глави держави – президента) з розвитком авторитарних тенденцій становлення національних політичних систем, які обумовлюють надзвичайно широкі повноваження глави держави, поєднання ним функцій представництва, законодавчого та виконавчого, а іноді – і судового регулювання.

За визначенням авторитетного вітчизняного політолога С. Рябова, глава держави має не просто очолювати, репрезентувати державу, він мусить перебувати «немовби понад безпосередньою політикою з її упередженою політичною боротьбою, змаганнями окремих верств між собою, гендлями, парламентськими суперечками, виборчими перегонами». Таким чином, на переконання українського вченого, глава держави має бути політично нейтральною фігурою [2, с. 105].

З огляду на специфіку політичних традицій, не є дивним той факт, що президентську форму правління обирають латиноамериканські та східноєвропейські країни з їх тягарем невирішених економічних, соціокультурних, національних та релігійних проблем, який сягає корінням ще або у колоніальне, або комуністичне минуле. Центральноєвропейські ж країни у

своїй абсолютній більшості надають перевагу парламентській формі правління з обмеженими повноваженнями глави держави, що часто пояснюється їх небажанням створити хоча б гіпотетичні передумови для відродження авторитарних або абсолютистських режимів.

Окрім країн Латинської Америки перехідний стан суспільного розвитку наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття був притаманний і країнам Центральної та Східної Європи. Розгляд політичного розвитку цієї групи країн є цікавим тим, що у представлених суспільствах було сформульовано і втілено в життя принципово інше в інституційному та процедурному вимірах розуміння сутності і призначення інституту глави держави. Здійснюючи порівняльне дослідження інституту глави держави у країнах Центральної та Східної Європи, варто зазначити, що для цієї групи країн властивими є різні модифікації базових характеристик політичної системи в цілому та ключових державних інституцій зокрема.

Так, у Польщі, Словаччині, Румунії, Болгарії, Сербії, Чорногорії, Хорватії сформувалися напівпрезидентські республіки, що у сучасній політичній науці характеризуються як східноєвропейський тип президентських республік, котрий перебуває у проміжному стані між європейськими напівпрезидентськими республіками (на кшталт Франції) та класичними парламентськими республіками [3]. Можна стверджувати, що у названій групі країн при творенні принципово нового інституту глави держави було здійснено спробу поєднання монархічних докомуністичних традицій (Румунія, Болгарія, Сербія, Чорногорія) або традицій сильної влади виборного глави держави (Польща, Хорватія, Україна) з розумінням специфіки перехідного стану національної політичної системи в цілому.

Парламентські республіки функціонують у Словенії, Македонії, Чехії та Угорщині, але у цих країнах вони мають певну специфіку. Наприклад, у Македонії, де за Конституцією функціонує «парламентська демократія з окремими елементами президентської республіки», влада президента заснована на неформальному впливі на політичну систему. У Чехії й Угорщині, у свою чергу, повноваження президентів та їхній вплив на систему органів державної влади, незважаючи на те, що вони обираються парламентом, є набагато більшими, аніж у класичних парламентських республіках Європи [4; 5, с. 84]. Така національна особливість парламентських республік у Словенії, Македонії, Чехії та Угорщині та місце у них глави держави, на нашу думку, може бути пояснена політичною історією цих країн, адже як у Югославії (до складу якої входили Словенія і Македонія), так і в Угорщині та Чехії тривалий час політика була персоніфікованою – глава держави відігравав надзвичайно важливу роль і часто-густо асоціювався з державою в цілому (Й.Б. Тіто в Югославії, В. Гавел у Чехословаччині).

Особлива невизначеність у конституційному статусі глави держави спостерігалася і частково спостерігається сьогодні у країнах з найбільш драматичною недавньою політичною історією – в Албанії, Боснії та Герцеговині. Так, в Албанії, яка є парламентською республікою, президент здійснює безпосередній вплив на формування уряду, маючи значні повноваження у виконавчій сфері та право розпуску парламенту. Специфікою інституту глави держави у Боснії та Герцеговині є тимчасовий, колегіальний глава держави – Президія, яка обирається і громадянами, й урядом, при цьому відсутній інститут дострокових виборів Президії та запроваджено низку обмежень на його повторне обрання [5, с. 84].

Необхідно зауважити, що проблема вивчення феномену системної трансформації у сучасній політичній науці розглядається в декількох напрямках. Перший напрямок досліджень акцентує увагу на вивченні сутності понять «політичний розвиток», «сталий розвиток», «системна трансформація», «кризовий синдром модернізації», «демократизація». Друга група дослідників розглядає категорії, які становлять дихотомічні поняття-опозиції, що пояснюють механізми й характер здійснення модернізації. До найважливіших з них належать: «традиційне– сучасне суспільство», «стихийна–цілеспрямована модернізація», «органічна–неорганічна (навздогінна) модернізація». Третя група категорій, які досліджуються, – це визначення, що супроводжують базові поняття модернізаційної теорії, – різноманітні науково-публіцистичні характеристики, що останнім часом часто з'являються в ході дебатів щодо зворотнього боку модернізації, її негативних проявів. До них, зокрема, належать: «контрмодернізація», «антимодернізація», «псевдомодернізація», «вестернізація» [6].

Термін «модернізація» вживається в політичній науці з 50-х років ХХ століття. Етимологічно він пов'язаний з французькими словами *moderne* – сучасний, новітній та *modernisation*, що означає оновлення, а також з англійськими однокорінними термінами *modern*, *modernity*, *modernization*, щодо яких можливі два варіанти перекладу на українську мову. Перший – буквальный, коли всі три терміни передаються спорідненими словами: модерний, модерність і модернізація, другий – українізований варіант: сучасний, сучасність та осучаснення. У соціальних науках пострадянських країн склалась практика змішаного вживання обох варіантів: сучасний, сучасність і модернізація [6; 7, с. 6].

У найбільш загальному термінологічно-поняттєвому плані модернізація трактується сучасною наукою як «процес набуття менш розвиненими суспільствами низки рис, характерних для більш розвинених суспільств; найважливіший напрям у політичній діяльності шереху країн; одна з глобальних проблем і необхідна умова здійснення нового світового порядку». У її основі, як вважає російський дослідник Е. Тадевосян, лежить визнання головною закономірністю соціального розвитку «постійної зміни й ускладнення політичних, економічних і культурних структур та їх функцій у відповідності з потребами раціонального і ефективного функціонування суспільства» [8, с. 7, 8, 10].

Подібне розуміння модернізації як процесу переходу від традиційного суспільства до сучасного, оновлення його в дусі вимог сьогодення, тобто безперервного руху від простих до більш складних форм організації суспільно-політичного життя, одержало фактично одностайне визнання вчених. Разом з тим спостерігається неоднозначність і невизначеність цього поняття на рівні його конкретних інтерпретацій, що породило безліч модифікацій, за основу яких вченими беруться процеси урбанізації, індустріалізації, переходу від масового до атомізованого суспільства, вдосконалення економічної інфраструктури, суспільної диференціації, трансформації державно-владних структур тощо. У теорії модернізації наявні суперечливі наукові підходи до аналізу цих процесів. Найбільш плідна розробка концепції модернізації в їх наближеному до сучасного розуміння представлена в «соціології розвитку» (Т. Парсонс, Ш. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу та ін.) і «політології розвитку» (Г. Алмонд, С. Верба, Л. Біндер, Л. Пай, С. Хантінгтон та ін.) [7, с. 7].

Сучасна соціологія розвитку виходить з того, що модернізація – це своєрідний комплекс сукупних суспільно-історичних, державно-правових, морально-психологічних та культурологічних зрушень, до яких відносяться, з одного боку, вивільнення науки, мистецтва, школи з-під контролю релігії та, з іншого боку, – ріст поділу праці й питомої ваги промисловості в загально-соціальному розвитку. Вважається, що подібні процеси (дещо еkleктично, на локальному рівні) відбуваються з найдавніших часів. Однак найчастіше подібні зрушення були пов'язані з розвитком продуктивних (рушійних) сил і виробничих відносин, що склались на європейському континенті у ХVІІ-ХІХ ст. і прогресують у різних країнах, незалежно від конкретних форм цього розвитку (приватнокапіталістичних, державнокапіталістичних, соціалістичних тощо). На думку російського вченого Г. Померанца, модернізація в такому широкому контексті означає «прискорений і безперервний процес раціоналізації людських відносин з природою» [9, с. 73, 74].

Прибічники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються в усіх основних компонентах соціальної системи (в економічній, правовій, політичній сферах, у соціальних відносинах, культурі, системі освіти та ін.), але вибір модернізаційного розвитку починається і здійснюється саме у сфері політики, з вияву політичної волі до змін. Послідовно здійснювана політична модернізація розглядається в якості чинника й гаранта забезпечення послідовності модернізації в усіх сферах суспільного життя.

Як показує світовий досвід, моделювання модернізації як реального процесу відбувається у двох основних вимірах:

1) спонтанно (стихийно) через поступове нагромадження передумов у певних царинах суспільного життя, вдале поєднання яких у певний історичний час, у межах того чи іншого соціально-політичного простору, дає якісно новий поштовх;

2) свідомо (цілеспрямовано) завдяки вольовим зусиллям впливових суспільних груп або правлячих еліт [7, с. 9].

Причому, успіх модернізації в обох випадках залежить від ступеня органічності її перебігу співвідносно з реально існуючими національними інститутами та ментально-психологічними орієнтаціями населення.

До того ж, на наше переконання, у контексті розгляду місця і ролі інституту глави держави у здійсненні процесів модернізації, системних перетворень, особливо у країнах з відчутними традиціоналістськими характеристиками, слід вестимову про більш широкий соціокультурний та політичний феномен – трансформацію. У сучасному розумінні, що спирається на досягнення світової суспільно-політичної думки в осмисленні досвіду модернізаційних процесів різних країн, системна трансформація в розгорнуто-політологічному вимірі означає:

1) комплекс науково-методологічних засобів пояснення джерел, характеру і напрямів політичних змін на історичній, сучасній і постсучасній стадіях загальноцивілізаційного розвитку з адекватним розкриттям на рівні окремо взятих соціумів усієї сукупності взаємовідносин: держава – міжнародна система, держава – громадянське суспільство, держава – особистість, суспільство – особистість, індивід – індивід тощо;

2) практичне втілення елементів раціоналізації влади і політичної бюрократії шляхом органічного поєднання політичних, економічних і духовних чинників соціального розвитку; зростання здатності політичної системи постійно й успішно адаптуватися до нових зразків соціальних цілей; диференціацію політичної структури, орієнтованої на створення ефективної інституціонально-рольової системи; ослаблення і заміну традиційних еліт модернізаторськими; подолання відчуження населення від політичного життя й забезпечення його групової та індивідуальної участі в ньому; постійне вдосконалення нормативної і ціннісної систем суспільства [7, с. 14; 10].

Розгляд особливостей модернізаційних процесів та впливу на них національних традицій, на нашу думку, ґрунтується на визнанні поліваріантного характеру політичного розвитку незахідного світу. Як зазначав один із найбільш авторитетних дослідників неорганічної модернізації Л. Пай, базова структура незахідного політичного життя є структурою общинною, а політична поведінка пов'язана з общинною ідентифікацією. Общинна структура політичного життя незахідних суспільств заснована на домінуванні відразу кількох етичних й культурних традицій, що значно обмежує вплив «нових», модернізаційних політичних ідей на розвиток такого соціуму [11, с. 40]. Тому не дивно, що сприйняття суспільством тих чи інших нових політичних ідей і цінностей залежатиме не від їх змісту, а передусім від соціального статусу того, хто їх відстоює.

На думку Л. Пая, політичні дебати за цих умов перетворюються у внутрішньообщинну полеміку або у спроби однієї з груп виправдати свою позицію. Общинна структура серйозно обмежує можливість вияву альтернативних політичних позицій. У такому суспільстві будь-яка зміна політичної ідентифікації вимагає зміни соціальних та особистих зв'язків, а нові соціальні зв'язки обумовлюють трансформації політичної ідентифікації. Отож, робить висновок учений, у незахідних суспільствах політична царина нечітко відокремлена від суспільних й особистих взаємовідносин, значною є вага традицій [12]. Таким чином, Л. Пай та інші авторитетні представники школи політичної модернізації вказують на необхідність урахування ролі і значення традицій (соціокультурних, релігійних, політичних) при аналізі модернізаційних процесів у незахідних суспільствах.

У останні десятиріччя ХХ століття чи не найважливішим чинником модернізації стає глобалізація. Глобалізація, реалізуючи ринкові механізми як соціально-економічний феномен, фактично «виштовхує» з перебігу модернізаційних процесів великі групи населення перехідних суспільств. Це призводить до зростання рівня політизації цих груп населення, що виявляється в збільшенні їх вимог до політичної влади і політичної еліти країни. У більшості країн національні політичні еліти не в змозі знайти та реалізувати адекватні політичні рішення, які б відповідали вимогам суспільства, тому такі політичні системи є дуже крихкими, в їх

розвитку переважають відцентрові та дезінтеграційні тенденції, що, в свою чергу, призводить до загострення внутрішніх конфліктів і водночас до зростання закликів про необхідність повернення до національних традицій. Перехідні або незахідні суспільства потрапляють у своєрідний інституціональний вакуум: необхідні інституційні перетворення у незахідних країнах не узгоджуються як із загальносвітовими змінами, так і з соціокультурним станом тих суспільств, у яких вони мають здійснюватися [13].

Нова парадигма політичної модернізації, яка сформувалася наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, передбачає докорінні зміни у розумінні самого феномену модернізації, вироблення нових поглядів на формування траєкторії політичного й економічного розвитку незахідних суспільств, що сприятиме формуванню рівноправно-збалансованої структури відносин між державами [14]. Як засвідчує досвід ХХ століття, неврахування національної специфіки, соціокультурних та політичних традицій незахідних суспільств при здійсненні модернізаційних перетворень часто призводить до згортання реформ і відкидає такі країни на узбіччя цивілізації.

«Напруження «модернізації» у процесі «націотворення» безпосередньо впливають з протистояння двох тенденцій: прагнення спиратися на традиційні соціально-культурні та релігійні норми, з одного боку, та необхідності зміцнювати економічний суверенітет, що спирається на логіку розвитку капіталізму, – з іншого. Результатом подібного протиборства стає або повторне занурення перехідних суспільств у трайбалістський стан, або посилення етнічних «чисток», або зростання фундаменталістських настроїв... Напруження це ще більше зростає внаслідок неузгодженості темпів розвитку у сучасному сегменті перехідного суспільства, з одного боку, і в традиційному секторі – з іншого», – пише дослідник процесів глобалізації А. Бхадурі [13]. Отже, нова парадигма політичної модернізації підкреслює необхідність урахування ролі і значення традиції як вагомого чинника політичного та соціально-культурного розвитку країн перехідного типу. Розглянемо декілька моделей національної модернізації у країнах Латинської Америки.

Так, модернізаційні перетворення у країнах Латинської Америки почалися ще у ХІХ столітті, проте активізація системного реформування цих суспільств відбувалася пізніше, починаючи з 40 – 50-х років ХХ століття. Більшість дослідників зазначають, що політичні системи країн Латинської Америки формувалися і продовжують формуватися під значним впливом доколоніального, колоніального та напівколоніального досвіду. Країни цього регіону – це колишні колонії Іспанії та Португалії, на їхній політичний розвиток впливали спочатку ці держави-метрополії, а пізніше – США [15]. Таким чином у державах Латинської Америки історично сформувалася традиція домінування зовнішніх втручань як засадничого чинника, імпульсу для активізації процесів суспільних перетворень – одним з найбільш наочних прикладів можна вважати реформаційний досвід Чилі 1970-80-х років.

Саме цим пояснюється схильність країн Латинської Америки до закріплення у національних політичних системах та конституціях сильних централістських тенденцій, що передбачають наділення надзвичайними повноваженнями глави виконавчої влади. До того ж, політична культура країн Латинської Америки відзначається високим ступенем ієрархічності: політичні діячі відносяться до певної ієрархії. При цьому дослідники підкреслюють, що ієрархічність була притаманна як автохтонним індіанським цивілізаціям (вождизм), так і португальцям та іспанцям (спадкоємність Корони). У більшості країн Латинської Америки і сьогодні існує практика клієнтелізму, коли політична партія сприймається як величезна політична «родина», всередині якої функціонують різноманітні клієнтельні групи [16, с. 43, 36; 17]. Варто зазначити, що розвиток багатьох країн Латинської Америки (Венесуели, Аргентини, Нікарагуа, Чилі та інших) в останні роки підтверджує «живучість» вищеназваних політичних традицій.

Політичні партії і правлячі еліти Латинської Америки традиційно перебільшували роль державного втручання у суспільні процеси та реформування соціально-економічного й політичного життя. Таке перебільшення знайшло своє вираження у майже тотальному одержавленні національних економік, несприйнятті демократії як чинника економічного

розвитку. Подібна ситуація склалася внаслідок укоріненості ще з колоніальних часів традиції тотального патерналізму з боку метрополій, відсутності можливостей включення національних економік до міжнародного обміну, відсутності традицій підприємництва [16, с. 92]. Тому не дивує факт, що частина країн Латинської Америки в останні часи обирають соціалістичний шлях розвитку (Венесуела) або до влади в цих країнах приходять ліві й лівацькі сили (Нікарагуа, Парагвай, Аргентина).

Отже, розгляд деяких аспектів взаємозалежності і взаємовпливу традицій та модернізації при формуванні інституту глави держави у перехідних країнах дозволяє стверджувати, що як немає у сучасному світі двох абсолютно однакових моделей здійснення системних перетворень держави і суспільства, так само не можна віднайти і певних однакових варіантів формування і функціонування інституту глави держави. Різноманітні модифікації даного інституту є наслідком того, що політичні системи усіх країн без винятку в найбільш важливі періоди суспільно-державного розвитку змінюються під впливом цілої низки чинників, які поєднують у собі як конституційно-правові характеристики, так й ознаки національної політичної культури, історії тієї чи іншої держави, її ментальних, звичаєвих складових. Тому порівняльне дослідження трансформації інституту глави держави під впливом дії певних факторів і чинників вимагає від вченого визначення одиниць аналізу та їх вихідних характеристик, що є необхідною умовою об'єктивного компаративістського розгляду в сучасній політичній науці. Саме цій проблематиці, на наш погляд, мають бути присвячені подальші дослідження політичного статусу інституту глави держави.

1. *Воскресенский А.Д.* Политические системы и модели демократии на Востоке: Учебное пособие / А. Д. Воскресенский // М.: Аспект Пресс, 2007. – 190 с.

2. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб / В.П. Горбатенко, Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкін // К.: Генеза, 2004. – 736 с.

3. *Дем'янець В.* Інститут президентства в країнах Центрально-Східної Європи / В. Дем'янець // Нова політика. – 1999. – № 3. – С. 5 – 7.

4. *Кынев А.В.* Інститут президентства в странах Центральной и Восточной Европы как индикатор процесса политической трансформации / А.В. Кынев // Полис. – 2002. – № 2. – С. 126 – 137.

5. *Кынев А.В.* Сравнительный метод в исследованиях института президентства (на примере стран Центральной и Восточной Европы) / А.В. Кынев // Вестник Московского университета. – Серия 12. Политические науки. – 2002. – № 6. – С. 73 – 85.

6. *Співак В.М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: Монографія / В.М. Співак // К.: Логос, 2011. – 416 с.

7. *Горбатенко В.П., Бульбенюк С.С.* Політична трансформація в сучасному світі: Навчальний посібник / В.П. Горбатенко, С.С. Бульбенюк // К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 160 с.

8. *Коктыш К.Е.* Социокультурные рамки институционализации политических практик и типы общественного развития. / К.Е. Коктыш // Полис. – 2002. – № 4. – С. 6 – 17.

9. *Повороты* истории. Постсоциалистическая трансформация глазами немецких исследователей: В 2-х томах. / Т. 2: Постсоциалистические трансформации в сравнительной перспективе. Пер. с нем. / Ред.-сост. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб.; М.; Берлин: Европейский университет в Санкт-Петербурге; Летний сад; Berliner Debatte Wissenshaftsverlag, 2003. – 493 с.

10. *Социальное* управление. Словарь. / Под ред. проф. В.И. Добренькова, И.М. Слепенкова / В. И. Добреньков, И. М. Слепенков // М.: Изд-во МГУ, 1994. – 208 с.

11. *Паин Э.* Многокультурная модернизация: эволюция теоретических взглядов / Э. Паин // Общественные науки и современность. – 2009. – № 6. – С. 37 – 54.

12. *Pye L.W.* The non-western political process // Comparative politics: A reader / Ed. By Eckshtein H., Apter D. / L. W. Pye, H. Eckshtein, D. Apter // L., – 1964. – P. 657 – 664.
13. *Бхадури А.* Политическое развитие и модернизация: современные исследования / А. Бхадури // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 17-18.
14. *Эндрейн Ч.Ф.* Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социального преобразования. Пер. с англ. / Ч.Ф. Эндрейн / Ч. Ф. Эндрейн ; [пер. с англ. П. Тарашук] // М.: Изд. дом «ИНФРА-М», Изд-во «Весь мир», 2000. – 320 с.
15. *Пронкин С.В., Петрунина О.Е.* Государственное управление зарубежных стран: Учебное пособие. / С.В. Пронкин, О.Е. Петрунина // М.: Аспект Пресс, 2001. – 416 с.
16. *Переход от авторитаризма к демократии: Латиноамериканская специфика / Реферативный сборник.* – М.: РАН, ИНИОН, 1997. – 111 с.
17. *Селезнев Л.И.* Политические системы современности: сравнительный анализ / Л.И. Селезнев // СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1995. – 254 с.